

A női elítéltek helyzete a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben

A szondázó jellegű kutatás célja a büntetés-végrehajtási intézetekben szabadságvesztésüket töltő nők helyzetének a vizsgálata volt, melynek lényeges tényezői a fogvatartottak jogainak tiszteletben tartása, a megfelelő bánásmód, a humánus elhelyezés, a fogvatartás, munkáltatás, foglalkoztatás körülményei, az infrastruktúra, az elítéltek orvosi jelle-
gű, mentálhigiénés, vallási igényeinek biztosítása, a fizikai erőnlét meg-
őrzése. A vizsgálat egyrészt a diszkrimináció tilalmának érvényesülésé-
re, másrészt a nemi különbözőségből fakadó, a jogszabályokban is tü-
kröződő eltérések vizsgálatára helyezte a hangsúlyt. Kiterjedt emellett a
nők azon speciális igényeinek a vizsgálatára is, melyeknek kielégítése
nem hátráltatja, illetve nem gátolja a büntetés-végrehajtás céljait.

Bevezető gondolatok

2000 során az Országos Kriminológiai Intézet munkatársaiként, mintavételi céllal empirikus kutatást végeztünk az ország női büntetés-végrehajtási intézeteiben. A vizsgálat céljával azt tűztük ki, hogy felmérjük a büntetés-végrehajtás általános állapotát a nők vonatkozásában, s feltárjuk a fogvatartás azon kritikus pontjait, amelyek elmélyültebb, részletesebb kutatást igényelnek.

A vizsgálat alapvetően a női börtönök működésének tárgyi, gazdasági, szervezeti feltételeivel, kapacitásának kihasználtságával, személyi feltételeivel foglalkozott. Elemezte többek között a női fogvatartási intézetek kis száma és – ezzel összefüggésben – a lakóhely nagy távolsága miatti speciális problémákat. A kutatás emellett információkat gyűjtött a nők speciális igé-

nyeiről, szükségleteiről, illetve a végrehajtás tárgyi környezete – higiénés, mentálhigiénés feltételek –, és a fogvatartottak ellátása vonatkozásában. Összesen mintegy száz interjút készítettünk, egyrészt a büntetés-végrehajtásban dolgozók, másrészt az elítéltek körében. Mélyinterjúk segítségével felvázoltunk néhány életsorsot, elemeztük a bűncselekmény elkövetésének körülményeit, okait, motívumait, az elkövető sértett kapcsolat dinamikáját, a nők börtöntűrő képességét, családdal való kapcsolat-tartását – és annak esetleges akadályait, a jövőre vonatkozó (szabadulás utáni) elképzeléseit és azok realitás-szintjét. Vizsgáltuk azt is, hogy a bűncselekményt megelőző – néha folyamatos – családon belüli erőszak, az otthoni bántalmazás mennyiben befolyásolja a későbbi életsorsot. Jelen tanulmányban – terjedelmi okokból – nem té-

rünk ki minden kérdés vizsgálatára, csupán a kutatás átfogó keresztmetszetét adjuk.

A kutatás módszere

A kutatás során három büntetés-végrehajtási intézményben (a Pálhalmi Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben, a Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben és a Kalocsai Fegyház és Börtönben) az elítéltek 10%-os, ún. random módszerrel kiválasztott mintájával, valamint az elítéltekkel közvetlen kapcsolatba kerülő személyzettel, strukturált szociológiai interjúk és mélyinterjúk felvételére került sor. A kutatás *pénzügyi és személyi feltételei* csupán egy *általános felmérést* tettek lehetővé, ennek során összesen 100 interjú készült, s az interjúk 50%-a a mélyinterjú kategóriába sorolható.

A magyar női börtönnépesség összesen 694 fogvatartottat számlált a vizsgált időszakban, ebből 275 fő a pálhalmi (Mélykút), 78 fő a Heves megyei (Eger), 338 fő pedig a kalocsai büntetés-végrehajtási intézetben volt elhelyezve. Pálhalmán börtön fokozatban 11, fegyház fokozatban 6 fő, Egerben börtön fokozatban 7 fő, Kalocsán börtön fokozatban 41, fegyház fokozatban pedig 35 fő elítélttel készült interjú. Az összesen száz interjú közül 86 volt statisztikai szempontból értékelhető. Az interjúra történő jelentkezés ugyan önkéntes volt, ennek ellenére 14 elítélt az interjú során nem mutatott kellő együttműködést, illetve az interjú kérdéseire nem adott értékelhető válaszokat. A dolgozat további részében csak az

értékelhető adatokat szolgáltató 86 elítélt interjúval foglalkozunk. (Mélykúton 24, Egerben 7, Kalocsán 55 értékelhető interjú készítettünk az elítéltek körében. Emellett a büntetés-végrehajtási intézetek parancsnokaival, nevelőivel, a büntetés-végrehajtási személyzettel is készítettünk interjúkat.)

Az interjú céljából kiválasztott elítéltek többé-kevésbé minden bűncselekmény-csoport elkövetőit reprezentálják. Élet és testi épség elleni bűncselekményt követett el 32 fő (ebből 25 emberölést és kísérletét, 7 pedig súlyos testi sértést), kiskorú veszélyeztetését 4, vagyon elleni bűncselekményt 44 (ebből 21 rablás volt). Öten különböző egyéb bűncselekményt követtek el, 1 személy pedig nem kívánta megnevezni az általa elkövetett cselekményt.

A nőkre vonatkozó speciális szabályok a büntetés-végrehajtásban

A büntetés-végrehajtásban a férfi és női elítéltekre vonatkozó szabályozás alapjaiban azonos, eltérés csupán néhány kérdésben tapasztalható. Ezek lényegében az elhelyezésre, a ruházkodásra, a tisztálkodásra vonatkoznak, illetve a terhes, kisgyermekes nőkre állapítanak meg sajátos szabályokat.

Az eltérő szabályozás köréből csak a legfontosabbakat emeljük ki az alábbiakban.

A nemek közötti diszkriminációra vonatkozó tilalom – amely számos nemzetközi dokumentumban megfogalmazást nyert¹, és

¹ Lásd pl. A fogvatartottakkal való bánásmódról vonatkozó minimális standard szabályok 6.(1) Elfogadva az ENSZ Büntetőjogi Bizottság által és jóváhagyva Gazdasági és Szociális Tanács 1957. július 31. napján kelt 663 (XXIV) számú, illetve 1977. május 13. napján kelt 2076 (LXII) számú határozatai által. (Emberi jogok. Nemzetközi okmányok gyűjteménye. Szerk. Mavi Viktor. ENSZ, New York, 1988. p. 209.) ; Appendix to Recommendation No. (87) 3 The European Prison Rules. Revised European version of the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners. Part I. point 2.

amely hazánkban alkotmányos alapelv – a büntetés-végrehajtásra vonatkozó szabályozásban is kifejeződésre jut.

A bűncselekményt elkövető és jogerős bírósági határozat alapján elítélt személyekkel szemben csak az ítéletben és a törvényben meghatározott joghátrányok alkalmazhatók. *Nem tehető hátrányos megkülönböztetés az elítéltek között származásuk, nemzetiségük, etnikai hovatartozásuk, vallási vagy politikai meggyőződésük, nemük, illetve vagyoni helyzetük szerint (1979. évi 11. tvr. 2. §).* Az elítélt nők és férfiak a büntetés-végrehajtása alatt sajátos védelemre jogosultak.

A terhes és kisgyermekes elítélt nőnek az egészségét védő és a gyermek fejlődését szolgáló jogai nem korlátozhatók. Ha a szülésre a szabadságvesztés végrehajtása alatt kerül sor, az újszülöttet 6 hónapos – kivételesen 1 éves – koráig az anyával együtt kell elhelyezni. Az elítéltek ez alatt a hat hónap, illetve egy év alatt kórházban élnek, természetesen felügyelet mellett, a gyermeket pedig az intézmény bölcsődéjében helyezik el.² A 18 éven aluli fiatalok, továbbá az elítélt nő – a terhesség megállapításától a gyermek 6 hónapos koráig, illetve az intézetben elhelyezett gyermek 1 éves koráig – éjszakai munkára nem osztható be, illetve túlmunkára nem kötelezhető. Túlmunkára az ártalmas munkát végző elítélt sem kötelezhető. A büntetés-végrehajtás alatt a magánélzárás fenyítő büntetés nem alkalmazható terhes és kisgyermekes nővel szemben. A 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 180. §-a alapján, az elítélt nő terhessége esetén a szabadságvesztés félbe-

szakítására is lehetőség van. „Annak ellenére, hogy emberségesen megoldható a szülés a »börtön falai között«, terhes nők többsége a szülés előtt kérvényezi büntetése félbeszakítását, amit az esetek többségében engedélyeznek is.”³

Az előzetes letartóztatás és a büntetés végrehajtása alatt a nőket a férfiaktól, a fiataloktól a felnőtt korúaktól el kell különíteni. A büntetés-végrehajtási intézetben, a zárkában elhelyezhetőek létszámát úgy kell meghatározni, hogy minden elítélthez meghatározott légtér (6 m³), illetve mozgástér jusson. Ez a mozgástér férfiaknál 3 m², fiataloknál és nők esetében 3,5 m², azaz csekély mértékben több.

A formaruha tekintetében a nők és a fiatalok férfi elítéltek vonatkozásában rendszeresíthető a polgári jellegű.

Az elítéltek részére a rendszeres tisztálkodási lehetőséget, heti legalább egy alkalommal meleg vízben fürdést (zuhanyozást) kell biztosítani. A női elítélteket azonban a rendszeres fürdésük között is el kell látni meleg vízzel. A szennyező munkaterületen dolgozóknak naponta kell biztosítani a fürdési lehetőséget.

Az elítéltek birtokában tartható szerek listája is tartalmaz speciálisan a nők igényeire szabott eszközöket, így pl. hajszívóvas, csavarók, csipeszek stb. A 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 5., illetve 6. számú melléklete a fegyelmi zárkában, illetve a biztonsági zárkában a női fogva tartottaknál tartható tisztálkodási kellékek között lehetővé teszi speciális, egészségügyi, higiénés szerek birtokában tartását. Ugyanez vonatkozik a rendőrségi fogdában fogva

² Vókó György: A magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs, 1999. 298. p.

³ Vókó György: i.m. 298. p.

⁴ 19/1995. (XII.13.) BM. r.

tartott nőkre.⁴ A büntetés-végrehajtási tvr. 45. § (5) bekezdésének hatálya alá tartozó elítéltek számára az intézet által biztosított cikkek köre a nők vonatkozásában szintén a fentiekkel bővül.

Távolság⁵ és kapcsolattartás

A nők és a fiatalkorú elítéltek esetében különösen kedvezőtlen képet mutat a lakóhelyhez közeli elhelyezés vizsgálata: az országban három női büntetés-végrehajtási intézet van, s a fegyház fokozatban elhelyezett nők kizárólag, a börtön fokozatban elhelyezettek pedig túlnyomórészt a Kalocsai Fegyház és Börtönben kaphatnak elhelyezést. Bár Magyarországon nincsenek túl nagy távolságok, a büntetés-végrehajtási intézmény és az elítélt családjának lakóhelye közötti távolság nagysága – az utazással töltött idő hossza és az utazás pénzügyi vonzatai miatt – jelentősen befolyásolhatja, sőt behatárolhatja a látogatások számát. Ez azért is probléma, mert ez az a két elítélt-kategória, akiknél a családdal való kapcsolattartás (anyák és gyermekeik, fiatalkorú elítéltek és szüleik) nevelési szempontból nagyon fontos lenne.

a.) A *Pálhalma* központtal rendelkező büntetés-végrehajtási intézet története 1950-ben kezdődött. 1972-től Bemátkúton, Mélykúton és Sándorházán központi fűtésű, közös fürdővel ellátott, konyhával és étkezővel kiegészített épületegyüttesek alakítottak ki. A három intézményrész együttesen 1259 fő befogadására alkalmas. *Mélykúton* fiatalkorú nők börtöne és fogháza, valamint felnőtt korú nők börtöne és fogháza működik.

Mélykút impozáns természeti környezetben, ám a lakott területtől viszonylag tá-

vol található. Amennyi előnye ebből származik az intézetnek a munkáltatás szempontjából (idényjellegű kerti, szántóföldi munkák lehetősége), annyira hátrányos a megközelíthetlenség, a kapcsolattartás szempontjából. A terület személygépkocsi híján *nehezen közelíthető meg*. Dunaújvárosig vonattal, onnan buszszal lehet ide eljutni, de az utolsó 6 km-t csak gyalogosan lehet megtenni. Ennek ismeretében joggal tételezhető fel, hogy az *utazási gondok is hozzájárulnak ahhoz, hogy az elítéltek egy részét egyáltalán nem látogatják*. E feltételezést az interjúalanyok nyilatkozatai is megerősítették. Megjegyzendő, hogy a női elítéltek többségének van gyermeke, így a rendszeres kapcsolattartásnak fokozott jelentősége van.

Az intézetben a kutatás időpontjában *nem volt nyilvános telefon*. Telefonálásra ugyan lehetőség volt a személyzet számára rendelkezésre álló hivatali telefonokról, de erre külön engedélyt kellett kérni, ami nem ritkán visszatartó erő volt az elítélteknél. A kapcsolattartási problémák miatt az elítéltek sokszor hosszabb-rövidebb ideig nem hallanak hozzátartozóikról, gyermekükről.

A kapcsolattartás megkönnyítése, a munkáltatás vagy az oktatás érdekében kérelmezhető az áthelyezés. Ez a gyakorlat a Kalocsai Fegyház és Börtön irányában működik leginkább, melyben az is közrejátszik, hogy ez utóbbi intézményben lehetőség van 3 hónapos tanfolyam keretében, varrodai betanított munkás képzést szervezni.

b.) A *Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet* a női fogvatartottakat tekintve börtön fokozatban működik. A 78 fő női elítélten kívül 30 férfi elítélt az épület kar-

5 Forrás: Lőrincz—Nagy: Börtönügy Magyarországon. BV Országos Parancsnokság, Budapest, 1997.

bantartási munkálatait végzi, ezen kívül 70 fő felnőtt korú előzetes letartóztatott (akik az elítéltekhez hasonlóan szintén dolgoznak), és néhány fiatalok előzetes letartóztatott van.

A neobarokk stílusú épületegyüttes tervezése törvénykezési épület, illetve fogház funkcióira történt 1906–1908-ban⁶. Az intézmény 3379 m² udvarral rendelkezik, ebből 250 m² sétáló és 150 m² sportudvar. Az intézet előzetes letartóztatott, illetve börtönben letöltendő, 5 évig terjedő szabadságvesztésre ítélt nők fogva tartására szolgál. Befogadóképessége 114 fő. Az Intézet *Eger központjában* helyezkedik el, ami kedvező megközelítési lehetőségeket biztosít. Az elítéltek zömének állandó lakhelye a szomszédos megyékben van, kivéve azokat, akik az iskolai oktatás érdekében kérték a büntetés-végrehajtási intézménybe az áthelyezésüket.

c.) A *Kalocsai Fegyház és Börtön* a város központjában, a *sétáló utcában*, a városházával szemben helyezkedik el, így az elérhetőség nem okoz gondot. Az intézet női elítéltek elhelyezésére szolgál, *börtön és fegyház fokozaiban*. Itt töltik büntetésüket az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt nők is. Az intézmény alapterülete 3339 m², befogadó képessége 216 fő. A fogva tartottak száma 2000-ben ezzel szemben 369 fő, többségük nő (338 fő) volt. Az intézményben sportlétesítmény *jelenleg nincs*.

Az elítéltek foglalkoztatása

a.) A *Pálhalmi Büntetés-végrehajtási Intézetben* (pontosabban *Mélykúton*) *nincs elég munkalehetőség*, csak némi konyhai és kerti munkát tudnak biztosítani. Megkö-

zelítőleg 20 fő mosodában, 20 varrodában dolgozik, 10 fő pedig ún. belső munkát lát el: a raktárban, a konyhán teljesít szolgálatot, vagy takarít. Így a 270 elítéltből megközelítőleg csak 50-en dolgoznak, ennél azonban jóval többen szeretnének részt venni a munkában. A munkára jelentkezők közül magaviselet, szakképzettség alapján választanak. A munkavállalást a büntetés időtartama is befolyásolja, hiszen ha a büntetésből hátralevő idő túl kevés ahhoz, hogy az elítélt betanulhassa a munkát, akkor a jelentkezését természetesen elutasítják. A munkáért járó bér középtértéke 3000 Ft.

A munka mellett a *szabadidős programok* is nagy szerepet játszanak, ezek bővítésével tartalmas elfoglaltságot lehet biztosítani az elítélteknek. A szabadidős foglalkozások középpontjában általában a *hímzés, a tévézés* áll, emellett azonban rendszeresen szerveznek más programokat is.

b.) A *Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben szinte minden elítélt dolgozhat*, sőt arra is van mód, hogy az elítéltek cipőfelsőrész-készítő betanított munkás oklevelet szerezzenek. A képzés miatt más intézetekből átadott elítélteket a képzettség megszerzése után visszaszállítják a küldő intézetbe, ahol tudásukat hasznosíthatják.

Az elítéltek iskolai oktatása, munkáltatása a büntetés-végrehajtási intézet történetében már a kezdetektől bevett gyakorlat volt. A munkáltatás kiemelt területe a karbantartás-javítás, cipőjavítás, nyomdai és kisipari tevékenység, de az intézet részére, saját földterületen konyhakerti művelés is folyt. Ma a cipő- és csizmagyártás a fő profil. A munkáltatásban való részvétel lehetséges az elítélt akaratán túl a betaníthatóság-

tól, az előképzettségtől, valamint az elítélt egészségi állapotától függ, de befolyásolhatja a büntetés hosszúsága is. Az elítéltek keresete teljesítménybérben átlagosan 2–5 ezer Ft, de előfordult már 10–13 ezer Ft-os jövedelem is.

c.) *A Kalocsai Fegyház és Börtönben* az elítéltek nagy része dolgozik. 1953-tól munkáltatás fő profilja a *munkaruhagyártás volt*, később kiegészülve *papíráru előállításával és szőnyegszövésével*, valamint *hímzéssel*. Az intézet viszonylag változatos munkalehetőségeket biztosít (szabás-varrást, szövést, kalocsai kézimunka készítést, papírdosszié-hajtogatást). Költségvetési problémák miatt azonban néha előfordul, hogy a nyersanyagot (például a kalocsai csipke anyagát) nem tudják beszerezni, ilyenkor a munka szünetel. A papírdosszié-hajtogatás kivételével a munka türelmet, kézügyességet és koncentrációt kíván.

Az elítéltek nevelése, tanulási lehetőségek

a.) A *mélykúti* intézetben az elítéltek számára heti egy alkalommal *általános iskolai oktatást* biztosítanak. 70-80 elítélt nem fejezte be az általános iskola utolsó osztályát, ebből 50-en vesznek részt az oktatásban. Az elítéltek számára, tanfolyamok keretében rendszeresen szerveznek különböző képzéseket is (így pl. számítógép-kezelő, virágkötő, mintafestő, segédápoló). Az elvégzett kurzusról a résztvevők bizonyítványt kapnak, mely lehetővé teszi, hogy a szabadulás után is hasznosítsák az itt szerzett tudást.

Az intézményes oktatáson kívül gyakran tartanak ismeretterjesztő és más fontos témájú előadásokat is. Az egyházi *szereket-szolgálatok* munkatársai rendszeresen felkeresik az intézetet, és segítséget nyújtanak

az elítélteknek lelki és egyéb problémáik megoldásában.

b.) Az *egri* intézet lehetőséget biztosít az általános iskolai tanulmányok befejezésére, akként, hogy az oktatásban részt venni szándékozók ideiglenesen Mélykútra vagy Kalocsára szállítják át. Az intézetben évente egy-egy 6 hónapos virágkötő, számítógép-kezelő, illetve varrónő-képző tanfolyam indul az ÉRAK (Észak-Magyarországi Regionális Átképző Központ) szervezésében. Ez a képzés is államilag elismert bizonyítványt nyújt, amit az elítéltek a szabadulást követően is hasznosíthatnak.

c.) *Kalocsán* szintén lehetőség van az általános iskolai tanulmányok befejezésére. A tanítás gyakoriságát tekintve itt a legfejlettebb az oktatás. Az intézetben ugyanakkor szabadidős foglalkozások is vannak, így többek között kézműves szakkör is működik. Változatosak a rendezvények, a közelmúltban még sminkverseny is rendeztek. Az elítéltek számára biztosítottak a szabad vallásgyakorlás feltételei, rendszeresen részt vehetnek az intézetet felkereső egyházfelekezet összejövetelein.

Személyi higiénia

a.) Mélykúton minden olyan zárkában, ahol enyhébb végrehajtási szabályok (EVSZ) vannak, illetve elzárással szankcionált rabok tartózkodnak, külön zuhanyzó van, de a közös fürdőhelyiséget is naponta használhatják.

b.) *Egerben* a női elítélteknek hetente két alkalommal zuhanyozhatnak, de a tisztálkodásra természetesen minden elítéltnak rendelkezésére áll egy-egy mosdótál is. (Naponta kétszer van melegvíz-vételi lehetőség.) Aki megfelelő keresettel rendelkezik, maga veszi a tisztasági szereket, egyébként az elítélteket ellátják tisztasági alapszereléssel.

c.) *Kalocsán* a dolgozók naponta, a nem dolgozók pedig hetente kétszer zuhanózkodhatnak. Emellett itt is biztosítanak minden elítéltnak saját mosdótálat. Hideg és meleg víz vételére a nap minden szakában lehetőség van. A nem dolgozó elítélt a tisztasági ellátmányt az intézettől kapja, a legalább 1000 Ft-ot kereső dolgozó e felszerelést saját keresményéből veszi meg.

Egészségügyi ellátás

A törvény alapján, különös méltánylást érdemlő okból (az elítélt személyi és családi körülményei, egészségi állapot, terhesség) a büntetés-végrehajtás 1 évi időtartamra történő félbeszakítását lehet kérni.⁷

A terhes anyákat 3-4 héttel a szülés előtt a tököli rabkórházba szállítják, ahol egy csecsemőgondozó részleg is található. Mint arra már utaltunk, a törvény szerint általában 6 hónapig, de kérésre 1 évig maradhat az újszülött az anyánál. Ezt követően a gyermek az elítélt családjánál kerül elhelyezésre, illetve amennyiben ennek valamely akadály van, értesítik a gyámhatóságot.

A várandós anyák részére naponta biztosítanak fürdési lehetőséget, valamint *különleges étrendet*, amelyben a tej és a gyümölcs is megtalálható.

a.) *Mélykúton* 2 ápoló állandó egészségügyi ügyeletet lát el, 2 hetente fogorvos, heti 3 alkalommal pedig általános orvos keresi fel az intézetet. A tartós orvosi kezelésre szorulóknak külön zárkában kapnak elhelyezést, s állandó egészségügyi felügyelet alatt állnak.

b.) *Egerben* az intézetet heti 1-3 alkalommal belgyógyász, egy alkalommal pedig fogorvos keresi fel.

c.) A *kalocsai* intézetbe hetente látogat el általános orvos, és 24 órás nővéri felügyelet van. Az országban kizárólag itt működik – alkoholisták és személyiségzavarban szenvedő női elítéltek számára – *kényszergyógyító csoport*. A csoport rendszerint 26-30 elítéltből áll, akikkel egy nevelőből, orvostól, pszichiáterből, pszichológusból álló team foglalkozik. A kezelés az IMEI-ben veszi kezdetét, mely az intézetben folytatódva általában 6 hónapig tart. A pszichiáter indokolt esetben visszautalhatja az elítéltet az IMEI-be. „A gyógyító-nevelő csoportban elhelyezett elítéltek külön házirend és napirend szerint élnek, részükre az állapotuknak megfelelő jellegű és idejű foglalkoztatást, oktatást, pszichoterápiás kezelést biztosítanak.”⁸

Mindhárom intézetben gyakori a már fennálló, de a büntetés-végrehajtás alatt kiteljesedő szív- és érrendszeri megbetegedés, amely folyamatos kezelést igényel.⁹

Ruházati ellátás

A büntetés-végrehajtási intézetben az *egységes ruházat viselése kötelező*, melynek rendszeres tisztításáról az elítéltek maguk gondoskodhatnak, de lehetőség van arra, hogy az intézményben működő mosodába adják, az ágyneműhöz hasonlóan, amelyet mindig a mosodában tisztítanak. Az elítéltek intézeti formaruhát kapnak, amely szoknya vagy kötényruha, esetenként hosszúnadrág, de az intézetben belül ál-

7 1979. évi 11. sz. tvr. a büntetések és intézkedések végrehajtásáról, 22.§ (1) bek.; 36.§ (4) bek.

8 Vókó György: i.m. 253. p.

9 A büntetés-végrehajtás során rendelkezésre álló egészségügyi ellátásról a közelmúltban a cseh, magyar és lengyel helyzetet összehasonlító és elemző tanulmány született: Morag MacDonald: Prison Health Care in the Czech Republic, Hungary and Poland. HEUNI Paper No. 16. 2001. Helsinki. 31. p.

talában saját cipőt, pólót, fehérneműt és hálóruhát viselhetnek. Igen jól megfigyelhetőek az egyéni öltözködésre való törekvések, amelyek apróbb megnyilvánulásai a szoknya hosszának alakításában, a kötényruha kivágása formájának az átszabásában jelentkeznek, a magas szárú cipő félig történő laza befűzésében, illetve a saját forrásból beszerezhető cipő, póló, harisnya kiválasztásában nyilvánulnak meg.

Magatartási problémák

A női elítéltek körében gyakori, hogy a bezártságból, a megszokott társadalmi-családi környezetből történő kiszakadásból adódó szorongást, depressziót nyugtatók szedésével, nagyobb mennyiségű kávé fogyasztásával próbálják enyhíteni. A gyógyszereket ugyanakkor néha a drogok pótlásaként használják. A személyzet ennek tudatában szigorúbb megítélés alá helyezi az alkalmi gyógyszerfogyasztókat, akik fájdalomcsillapítókat szednek. Az elítéltek esetenként maguk „kísérleteznek” ki bódító hatású szereket, melyek között az összeváltott és lefőzött tea filterek („dobi”), az Amodent fogkrém és egyes szobanövények hajtásai állnak az első helyen.

Az elítéltek kiegyensúlyozottabbak ott, ahol rendszeres a munka, a foglalkoztatottság és nagyobb a mozgástér.

A női elítéltek között ritka az egymás irányában gyakorolt erőszak, a fizikai erő fitogtatása; a konfliktusokban inkább a lelki nyomásyakorlás a jellemző. Ez a börtönön belüli párkapcsolatokban is megnyilvánul.

A pszichikai problémák kezelése nem kielégítő, ez különösen az erőszakot el-

szennedett és annak erőszakkal véget vető nők körében sajnálatos. A probléma ismert, s a pénzhány¹⁰ az egyetlen oka, hogy kellő számú pszichológus számára állandó státust nem alakítottak ki.

Börtöntűró képesség

A nevelők szerint a nőket a férfi elítéltektől leginkább az *eltérő mentalitás* különbözteti meg. A nőekkel nehezebb megtalálni a közös hangot, sokkal érzékenyebbek, sérülékenyebbek, s alkalmazkodó képességük is kisebb. A női elítélteket ugyan-

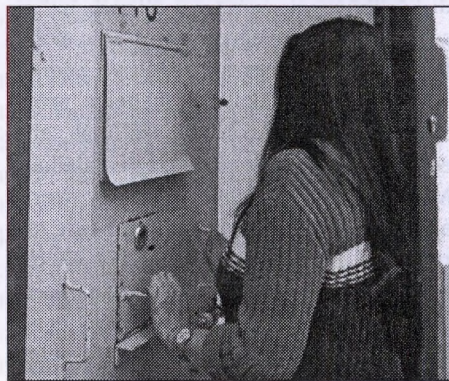

Foto: Kovács Gy. László

akkor a szabadidős foglalkozások segítségével *könnyebb lekötni, fegyelmezni*, mert kulturális téren jóval aktívabbak a férfiaknál. A rendszeres elfoglaltság megelőzi, illetve oldja a konfliktusokat. Ennek egyik eszköze a tv-programok nézésének az engedélyezése. A másik ilyen eszköz lehet a feszültségek feloldására a rendszeres torna, testedzés, amelyre azonban helyszüke miatt nincs mindenütt lehetőség. A női elítéltekkel szemben ritkábban van szükség fenytető intézkedések alkalmazására, és álta-

¹⁰ A már hivatkozott Morag MacDonald-tanulmány hangsúlyozza, hogy a börtön-személyzet mindent megtesz az európai és WHO-irányelvek végrehajtása érdekében de ezt bizonyos fokig a költségvetés lehetőségei korlátozzák. 28. p.

lában az enyhébb intézkedések megfelelőnek bizonyulnak a fegyelmezésre.

Az elítéltekkel szemben alkalmazható fegyelmi felelősségre vonás legsúlyosabb szankciója a magánelzárás, amely a szabadságvesztésen túl még további, személyi szabadságot is korlátozó elemeket tartalmaz. Ez a szankció terhes és kisgyermekes nővel szemben nem alkalmazható, illetve azokkal szemben sem, akiknél egészségügyi jellegű, kizáró ok van. A női elítéltek esetében az általános fenytetés azonban a feddés és a személyes szükségletekre fordítható összeg megvonása (tisztelenség, parancsmegtagadás esetén). Kényszerintézkedés alkalmazására néha éveket nem kerül sor.

Hierarchia

A büntetés-végrehajtási intézetekben az elítéltek között sajátos, belső hierarchia alakul ki. A nevelőszemélyzet szerint ennek kiváltói a jellemző okoktól a kevésbé jellemzőig haladva a következők: *intelligencia; fizikai erő; határozott fellépés; a személyes szükségletekre fordítható összeg nagysága; a kapott csomag értéke (a börtönben ez a cserekereskedelem alapja); bűncselekmény szerinti elhelyezkedés (a hierarchia legalján a gyermekekkel szemben elkövetett bűncselekmények vannak, pl. kiskorú veszélyeztetése).*

Speciális lehetőségek a női börtönben

A női büntetés-végrehajtási intézetekben az elítéltek manikűr-ollót, tükröt tart-

hatnak maguknál, de nem festhetik az arcukat, körmüket és ékszer¹¹ nem viselhetnek. (Szemüveg viselése egészségügyi célból megengedett.) Fodrász csak kivételes esetben működik a börtönben, főként akkor, ha az egyik elítélt rendelkezik ilyen szakképesítéssel. Hidrogén-tartalmú festéken kívül minden hajszínező eszközt tarthatnak és használhatnak. A hajtógázos dezodor alkalmazása biztonsági okokból tilos, helyette stift használható.

Az öltözék uniformizált (váltás ruha, fejkendő), de az elítéltek saját hálóingüket, saját fehér pólójukat viselhetik, kiegészítőként pedig négyféle harisnyát tarthatnak (vastag, vékony – de nem mintás, testszínű, fekete). A saját cipő viselése elég gyakori, illetve a fiatalok között *divat* a nyitott, illetve csak félig befűzött kincstári lábbeli.

A büntetés-végrehajtási intézetben havonta két alkalommal van lehetőség arra, hogy az elítéltek a saját, személyes szükségleteikre fordítható összegből megvásárolják a szükséges tisztasági, kozmetikai stb. szereket.

Egyes intézetekben a szolid szépségápolási szerek – rúzs, körömlakk – használata tolerált. *Sehol sem megengedett ugyanakkor a hidrogén tartalmú hajfesték és a körömlakk-lemosó birtokban tartása.*

Az elítéltek a büntetés-végrehajtási intézetekben „tankonyhán” sajátíthatják el a háztartási ismereteket. A konyhán időnként arra is lehetőség van, hogy az elítéltek a saját keresményből vásárolt nyersanyagból főzzenek.

¹¹ Megjegyzendő, hogy az ékszerek viselésének tilalma a büntetés-végrehajtási szervezet hivatásos állományára is vonatkozik. Az igazságügy-miniszter 18/2001. (XI. 23.) IM rendelete a büntetés-végrehajtási szervezet öltözködési szabályzatának kiadásáról szóló 13./1997. (IV. 22.) IM rendelet módosításáról mellékletének 1. pontja értelmében: tilos „(c.) nyakláncot, karperecet, karláncot, bokaláncot, fülbevalót, a jegygyűrű kivételével gyűrűt, illetve testékszert viselni”.

Az interjúk alapján kialakult kép néhány jellemző adata

Családi állapot

Az elítéltek 9/10-e az elkövetést megelőzően tartós párkapcsolatban élt, ebből legalább annyian éltek házasságban, mint élettársi közösségben, s huszadrészüik úgy élt élettársi viszonyban, hogy nem vált el korábbi férjétől.¹² Az elítéltek csupán egytizedének nem volt élettársa vagy férje.

A megkérdezettek partnereinek 1/3-a büntetett előéletű, akiknek csaknem fele az interjú időpontjában első büntetését tölti, 1/7-ük a jelenlegi szabadságvesztés-büntetést megelőzően is volt már büntetve. A meghallgatottak kétharmadának a partnere büntetlen.

A vizsgálatba bevont elítéltek több mint 50%-ának van kiskorú gyermeke (közel egyharmadának kettő, illetve több).¹³ Az anya szabadságvesztésének időtartama alatt a kiskorú gyermekek túlnyomó többsége szűkebb családi körben, kisebb arányban a rokonoknál, ismerősöknél került elhelyezésre, 10 gyermek pedig állami gondozott lett.

Az általános tapasztalat azt mutatja, hogy az elítéltek arra törekednek, hogy gyermekeik elkerüljék az állami nevelőotthonban történő nevelést és az ezzel járó hátrányokat. Az otthon, a másik szülő, vagy nagyszülő felügyelete alatt, illetve más rokonoknál történő elhelyezés egyfelől megkönnyíti a kapcsolattartást, másfelől megnyugtatóbban hat a szabadságvesztés-büntetését töltő anyára, ha ismerős környezetben tudhatja gyermekeit. Emellett nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy az anya nélkül felnőtt gyermekek megfelelő nevelésének hiánya újabb társadalmi problémákban kanalizálódhat.¹⁴

A megkérdezett, börtönbüntetésüket töltő nők valamivel több, mint egytizede nevelkedett állami gondozásban, közel ugyanennyien rokonoknál, több mint fele pedig mindkét szülővel egy családban nőtt föl.

Családon belüli erőszak

Az interjúba bevont, szabadságvesztésüket töltő nők *gyermekkorban elszenvedett erőszakra* vonatkozó válaszai meglehetősen szomorú képet vázoltak fel. A meghallgatottak 1/3-a vallotta azt, hogy gyermekkorában rendszeresen erőszakos bánásmódban volt része, s ennek okozója az esetek túlnyomó többségében az apa vagy az anya volt, s csak mintegy 13%-ban ismeretlen, családon kívüli személy. Az esetek több mint harmadában az elszenvedett bántalmazás fizikai természetű volt, s több mint felében szexuális jellegű.

Az elkövető és a sértett kapcsolatát vizsgálva az országos statisztikai adatok alapján az emberölések (beleértve a kísérletet is) 21,7%-át, a súlyos testi sértések 17,4%-át, a nemi erkölcs elleni bűncselekmények 6,2%-át követték el házastárs sérelmére. Hangsúlyozandó, hogy ez a statisztika az összes (férfi és női) elkövetőre

12 Lásd még: Huszár—Tari: i.m. 24. p.

13 A jogerős büntetésüket töltő nők 58,6%-ának van gyermeke, ami közel 10%-kal magasabb, mint a teljes populáció esetében. Másrészt a háromnál több gyermekkel bírók aránya is igen magas: a női börtönnépesség egynegyedét teszi ki. Ez az arány a teljes populáció esetében csak 11,4%. Huszár László—Tari Ferenc: Első lépés. A női fogva tartottak helyzete napjainkban. Az előnyös megkülönböztetés elve. Börtönügyi Szemle, 1999/3. 25. p.

14 Lásd még Huszár László és Tari Ferenc, i.m. 25. p.

vonatkozik. Az interjúba bevont *női elkövetőknek* az áldozathoz fűződő viszonyát illetően közel 60%-ban a férj ill. élettárs sérelmére történt az élet, testi épség, egészség elleni bűncselekmény elkövetése.¹⁵

Az interjúalanyok csaknem 50%-a nyilatkozott úgy, hogy partnere részéről nemcsak megalázó bánásmódot, hanem rendszeresen fizikai bántalmazást is el kellett szenvednie: 1/6-uk a bűncselekményt megelőző év folyamán, csaknem 50%-uk pedig a bűncselekményt megelőző több éven ill. több évtizeden (!) át. Az elkövetők 1/5-e állandó konfliktusban állt partnerével, aki mások előtt is gyakorta megalázó helyzetbe hozta: 1/3-ukra a bűncselekményt megelőző egy évben, 2/3-ukra pedig a bűncselekményt megelőző több évben ill. több évtizedben volt ez jellemző. A meghallgatottnak mindössze 1/6-a jelentette ki biztosan, hogy lelki és/vagy fizikai terror nem előzte meg a bűncselekmény elkövetését.

A kutatás a családon belüli erőszak egyik tényezőjeként vizsgálta, hogy az *alkoholos befolyásoltság és a sértett által tanúsított lelki/fizikai terror* mennyiben hatott közre a partner ellen elkövetett életellenes bűncselekmény megvalósításában. Az elkövetők közel 1/5-e fogyasztott nagy mennyiségű alkoholt az elkövetést megelőzően, míg ez az arány a sértettek esetében több mint 50%, melynek túlnyomó részében a sértett alkoholfüggő volt. Az életelle-

nes bűncselekmény miatt elítélt nők közel egyharmada vallotta, hogy az elkövetés pillanatában rendkívül zaklatott idegállapotban volt. (Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az áldozati szerep *dinamikus* és nem statikus. Bizonyos hátrányos helyzetű, marginalitásban, a társadalmi periférián élő csoportok életét az elkövetői és áldozati státus örökös körforgása jellemzi.) Családon belüli erőszakos bűncselekményt jellemzően olyan nők követtek el, akiket partnerük több éven, esetleg évtizeden át bántalmazott¹⁶, s az agresszornak ezt a magatartását az esetek több mint felében az alkoholfüggőség, illetve az alkoholos befolyásoltság erősítette.

Az utóbbi néhány évben – a magyarországi viszonyokat elemző, a gyermekek elleni erőszak specifikumait feltáró, a nők elleni erőszak természetrajzát, a családon belüli erőszak előfordulásának nagyságrendjét feltérképező, az elkövetők, az áldozatok, a hatóságok és az erőszakot észlelők attitűdjét bemutató – több úttörő jelentőségű monográfia született és kutatási anyag, publikáció készült.¹⁷ Ezen publikációk alap-gondolataival azonos hullámhosszon, s főbb következtetéseivel harmonizálva az általunk végzett kutatás is több vonatkozásban megerősítette, alátámasztotta a nők elleni erőszak okait, természetrajzát, az ezzel kapcsolatos mítoszokat.

15 Az emberölésért elítélt nők túlnyomó többségének a férj/élettárs sérelmére történő bünelkövetést emeli ki többek között David A. Ward és Gene G. Kassebaum a *Women's Prison, Sex and Social Structure*. (Aldine Publishing Company, Chicago 1965. 62. p.) című könyvében.

16 Lásd Huszár László és Tari Ferenc megállapítását, mely szerint „...figyelemreméltó az emberölés gyakorisága, melynek sértettje legtöbbször az elkövető házas- vagy élettársa. A súlyos cselekmény mögött sokszor éveken keresztül húzódo családi konfliktus, erőszak rejlik, melynek áldozata éppen a nő, aki csak brutális cselekményével tud véget vetni a lehetetlen helyzetnek.” In: *Börtönügyi Szemle*, 1999/3. 22. p.

17 Lásd pl. Kerezszi K.: *A védtelen gyermek (Erőszak és elhanyagolás a családban)*. KJK. Budapest, 1995. – Morvai K.: *Terror a családban*. KJK. Budapest, 1998. – Tóth Olga: *Erőszak a családban*. TARKI, Társadalomtudományi tanulmányok Budapest, 1999. No. 12.

Az életközösségi konfliktusból származó bűncselekmények háttérében sokszor valójában a nők elleni erőszak húzódik meg. A házastárs, élettárs durva, erőszakos magatartásának (melynek háttérében gyakran alkoholizmus áll) huzamos ideje szenvedő alanya, áldozata egy hirtelen indulat kapcsán, melynek eredményeként kitör az elmúlt években felhalmozódott minden szenvedés és megaláztatás, a korábbi agresszor ellen fordul, és elkövetővé válik. Ezekben az esetekben tehát az történik, hogy a hosszan tartó áldozati szituáció szenvedő alanya válik bűnelkövetővé. „Amikor az indulat indulat, az erőszak erőszakkal találkozik a szerepek egyszerűen felcserélődnek. A korábbi elkövető áldozattá válik és a korábbi áldozat elkövetővé. A címkézés nem az eredeti szerepek, hanem a végkifejlet alapján történik meg. Az áldozati státusból való kiszabadulás és az áldozati szerep elutasítása fokozhatja a viktimizációra való érzékenységet és növelheti a viktimizációra adott erőszakos választ.”¹⁸

Iskolai végzettség

Megvizsgáltuk a meghallgatottak *iskolai végzettségét*. Főiskolát mindössze öten végeztek. A vizsgálatba bevont elítéltek döntő többsége csupán az általános iskola 8 osztályát végezte el, viszonylag sokan az elemi iskolát sem fejezték be.¹⁹ A korábban betanított munkásként dolgozók, illetve a szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezők aránya mintegy 10% volt. A szabadságelvonással járó büntetés elviselését a tanulás

mellett a mindennapi munka nagymértékben megkönnyíti, ezért fontos a *folymatos munkalehetőség* biztosítása. Az általános iskolai oktatás mellett a büntetés-végrehajtási intézetek a különböző tanfolyamok és szabadidős foglalkozások révén tanulási lehetőséget és elfoglaltságot biztosítanak az elítéltek számára. Gondot okoz azonban a munkalehetőségek korlátozott volta, valamint egy sor más tényező, amely akadályát képezi a börtönön belüli teljes körű munkáltatásnak (szakképzettség, képesség, ügyesség, a betaníthatóság szempontjából a hátralevő büntetés tartama, egészségügyi szempontok stb.)

Igények

A kutatás kiterjedt a nők börtöntűró képességének vizsgálatára.²⁰ Ennek megfelelően számba vettük a szabadságvesztésüket töltő elítéltek azon *igényeit*, melyek a büntetés célját is figyelembe véve, a büntetés-végrehajtási intézetekben kielégíthetők lennének.

Az interjúalanyok 14 különböző igényt neveztek meg. A külön kívánságot nem nevesítő aránya a meghallgatottak egytizede volt. A leggyakoribb kívánság a tisztálkodási lehetőségek javítása mellett az élelmezés színvonalának emelése volt, ezt a megkérdezettek 1/5-e említette meg. Ehhez kapcsolódóan a gyümölcs- és vitaminszegény ellátást egytizedük sérelmezte.

A meghallgatottak 1/6-a szeretne többet sétálni és mozogni. Ehhez nem csupán

18 Ezzat Fattah: The Interchangeable Roles of Victim and Victimiser. (kiemelés tőlem) HEU/NI Papers No. 3/1994. 4.-9. p.

19 Lásd még: Huszár-Tari: i.m. 23. p.

20 „Egy 1995-ben lefolytatott vizsgálat kimutatta, hogy a nők nehezebben viselik a börtönéletet, közöttük gyakoribb a „betegség-tudatba” menekülés, s a pszichoszomatikus egészségkárosodás. A tapasztalatok szerint a női elítéltek kétszer olyan gyakran keresik fel panaszaiikkal az orvosokat és négyszer annyi gyógyszert fogyasztanak, mint a férfiak.” Vókö György, i. m. 298. p.

nagyobb börtönudvarra, illetve sportlétesítményekre lenne szükség, hanem a börtönszemélyzet számának emelésére is.²¹

A következő a tanulási, továbbképzési lehetőségek bővítésének igénye volt. A büntetés-végrehajtási intézet az általános iskolai tanulmányok folytatását teszi lehetővé, illetve bizonyos szakmákra történő képzések vannak, de az elítéltek nem kapnak engedélyt külső iskolai oktatásban történő részvételre.

A megkérdezettek egy része kívánságként nevesítette, hogy telefonon is szeretne intenzívebb kapcsolatot tartani családjával. Megjegyzendő, hogy az e kérés előterjesztők kivétel nélkül a *mélykúti intézetben* szabadság-vesztésüket töltő elítéltek voltak. Ez az egyetlen intézet ugyanis, ahol nincs nyilvános telefon, s a kapcsolattartást az intézmény lakott területől távoli fekvése és nehézkes elérhetősége is hátrányosan érinti. Bizonyos esetekben a telefonos érintkezés lenne az egyedüli módja a kapcsolat fenntartásának. Például, amikor az anya kifejezetten kéri, hogy gyermekét ne hozzák a rokonok látogatóba. (Inkább vállalja, hogy a kisgyermek elfelejtse, semhogy a börtönben lássa.)

Főképp a fiatalabb elítéltek panasztették, hogy a büntetés-végrehajtási intézetbe kerülve elvesztették a kapcsolatot barátaikkal, mert az intézet csak a közeli hozzátartozóknak engedélyezi a levelezést és a látogatást.

Az elítéltek egytized része a látogatási napok számát tenné gyakoribbá, míg az interjúalanyok egy része a büntetés-végrehajtás alatt történő munkavállalás akadályait tartja problematikusnak.

A meghallgatottak csaknem 1/10-ed része nem volt megelégedve a *ruházati ellátással*. Többen sérelmezték, hogy egyes büntetés-végrehajtási intézetekben nem kapnak elég meleg ruhát, pedig az épületben nyáron is sokszor hűvös van. (Az elítéltek sokszor maguk gondoskodnak meleg pulóverről. A kiegészítésként ott-honról hozott ruhadarabok esztétikai értéke azonban hamar romlik, mivel a mosáshoz használt víz vastartalma magas, így a ruhák hamar besárgulnak.) Előfordul, hogy az elítéltek mérethibás (tehát alakításra szoruló), nyakban-vállban szűk, nem korszerű anyagból készült (nyáridőben vastag, meglehetősen kötényruhát kapnak).

Sok elítélt említette, hogy élénkebb *kulturális életre* vágyik, s ugyanilyen arányú az igény a keresményből a személyi szükségletekre fordítható összeg növelésére.

Az *orvosi ellátás* korszerűsítésének igényét értelemszerűen azok említették, akik valamilyen krónikus, állandó kezelést igénylő betegségben szenvednek. Ők arra panaszkodtak, hogy nem kapják meg az orvos által előírt diétás ételt, és a gyógyszeres ellátás is hiányos. Megjegyzendő, hogy biztonsági okokból természetesen szigorú feltételekhez kötött a nem orvosi rendelvényre adott gyógyszereknek az adagolása.

A megkérdezettek túlnyomó része gyakrabban vitatná meg személyes gondjait az intézeti nevelővel, *pszichológus szakemberrel*, ezt azonban a börtön-személyzet alacsony létszáma jelenleg nem teszi lehetővé. A személyzet és az elítéltek aránya a Heves megyei intézetben a legkedvezőbb, itt 2 elítélt jut egy alkalmazottra (beleértve

21 Hasonló megállapítást tett Morag MacDonald: i.m..7.p.

a vezetőket, a nevelőket, fegyőröket, a konyhai és karbantartó személyzetet, és a raktárosokat is), azonban a nevelők száma egyik büntetés-végrehajtási intézetben sem elegendő – bár egy ügyeletes gondozó állandó „fogadóórát” tart. A nevelő szobája előtt szinte állandó a sorban állás.

A nevesített speciális kérések teljesítésének leggyakrabban a *pénz- és a helyhiány* szab gátat.

Börtöntűrő képességre ható okok

Az interjúk során körvonalazódtak azok a körülmények, amelyek leginkább *megnehezítik a szabadságvesztés-büntetés elviselését*. Legtöbben családjuk hiányától szenvednek, és sokuknak okoz gondot a zárkatársak összeférhetetlen viselkedése. Emellett jellemző viselkedésmintaként az elítéltek teljesen elválasztják a börtönbeli és a későbbi életüket: számukra a börtön átmeneti állapot, „veszélyes” bárkit is megszeretni, mert a társak visszahúzó erőt jelentenek.

Sokan minden kapcsolatot megszakítanak a külvilággal, családjuk, egykori barátai, ismerősei előtt eltitkolják tartózkodási helyüket azért, hogy a szabadulás után ne kelljen szembesülniük a társadalom megvetésével. Azok az elítéltek, akik beismerték és megbánták tettüket, az elzárást szükséges rossznak, „a társadalom elégtételének” tekintik, amit túl kell élni, így körükben általánosabb az elégedettség is, s az intézet belső vérkeringésében történő aktív részvétel.

Az elítéltek közötti belső hierarchia már a kezdetektől, a zárkabeosztást követően, az „ágyfoglalásnál” tapasztalható. Sokan azért nem mernek a nevelőkhöz fordulni gondjaikkal, mert félnek a meg-

bélyegzéstől: akiről a cellatársak azt hiszik, hogy besúgó („vamzer”), azt kirekesztik. Igen magas azoknak a száma, akik nem egyszerűen a cellatársak magatartására panaszkodtak, hanem a börtönpopuláció egészéhez való alkalmazkodási kötelezettség ellen. A kényszerű közöségben történő együttélés megnehezítőjeként legtöbbször az egyéni felelősség hiányát emelték ki, valamint a *zsúfoltságot* (10-14 elítélt egy zárkában) és az alkalmazkodási nehézségeket.

A meghallgatottak közel egyharmada nehezen tűri, hogy kedve szerinti időpontban nem mozoghat az intézet területén, s csak meghatározott napszakban léphet ki a szabad levegőre.

A privát szféra hiánya és a barátok hiánya hasonló arányban került megjelölésre a problémák listáján. Az elítéltek nehezen viselik, hogy nem lehetnek egyedül, az elkülönített lakóter hiánya miatt a monotonitás, uniformizálás révén elvesztik egyéniségüket.

Ugyanannyi elítélt panaszkodott a személye ellen tanúsított (valós vagy vélt) diszkriminációra, valamint a kollektív felelősségvállalás szabta korlátokra. Igen sokan említették a szeretetlenséget – amelytől szenvednek, és a lelki támogatás hiányát, a *lelki problémák feldolgozásának nehézségeit*.

A vallásgyakorlás megengedett, az istentiszteletek megtartására és látogatására lehetőség van. A Börtönlelkészi Szolgálatról szóló IM rendelet²² a jövőben ezen a téren minden bizonnyal még pozitívabb eredményeket tesz majd lehetővé. A Börtönlelkészi Szolgálatra a vallásgyakorláson túl a lelki gondozásra is nagyobb súly helyeződik. A

Szolgálat feladatkörébe tartozik különösen az istentiszteletek, bibliaórák és hitoktatás tartása, egyéni és közösségi lelki gondozás, rendszeres fogadóórák tartása, életismereti, valláserkölcsi oktatás, más vallások képviselői büntetés-végrehajtási intézetekben történő tevékenységének és a börtönmissziók munkájának koordinálása, a fogva tartottak kérésére egyéb egyházi szolgálatok elvégzése (keresztelés, esketés, stb.).

A Szolgálat a katolikus, a református, az evangélikus és a zsidó egyházak lelkészeiből áll. A lelkészek munkájukat ökomenikus szellemben, a felekezeti önállóság tiszteletben tartásával végzik.

A Szolgálat a büntetés-végrehajtási tevékenység részét képezi, annak ellátásakor a többi szolgálati területtel együtt kell működnie. A Szolgálat tagjai a lelkipásztori szolgálatot az egyházi törvények és előírások alapján végzik. A börtönlelkész bár a lelkészi tevékenység kizárólag egyházi irányítás, felügyelet alatt áll, köteles betartani a büntetés-végrehajtási intézetek működési rendjére vonatkozó szabályokat. Ennek megsértése esetén a közalkalmazottakra vonatkozó hatályos jogszabályok szerint felelősségre vonható.

A börtönlelkész és a büntetés-végrehajtási intézet parancsnoka a Szolgálat feladatainak zavartalan megvalósítása érdekében együttműködik.

Büntetés-végrehajtási személyzet

A *büntetés-végrehajtási személyzet* körében is készítettünk interjúkat, melyek tartalmából itt és most csak az alábbiakat emelnénk ki. A nevelő vállán rendkívül nagy felelősség nyugszik: ügyelnie kell a büntetés-végrehajtás törvényességét biz-

tosító jogok érvényesülésére, szünet nélkül az elítéltek rendelkezésére kell állnia (séta-, sport- és kulturális igényeik kielégítése érdekében), ügyelnie kell a személyiségi jogok érvényesülésére, és segítséget kell nyújtania az elítéltek sokrétű (családi, lelki stb.) problémáinak megoldásában. A bezártság, az elítéltek problémái a személyzetet is megviselik, tolerancia-küszöbük az évek múltával egyre alacsonyabbra kerül. Ezért lenne szükség a nevelő pszichológiai előképzettségére, személyiségfejlesztő-, karbantartó tesztek bevezetésére, valamint az ún. kiégés (burn-out) megelőzésére, kezelésére.

A személyzet körében készített interjúk, bár szem előtt tartották a büntetés-végrehajtásban dolgozók körülményeinek vizsgálatát, elsősorban az elítélt nők helyzetére is ható tényezők vizsgálatára helyezték a hangsúlyt. Általános tapasztalatként fogalmazható meg, hogy az elítéltek véleménye nagyon pozitív a nevelők, sőt az egész büntetés-végrehajtási személyzet irányában. Sokukkal szemben a legnagyobb bizalmat tanúsították az elítéltek. Igen nagy viszont az igény a gyakoribb rendezvények, tanfolyamok, foglalkozások iránt, melynek e csekély számú nevelői gárda a legnagyobb lelkesedés mellett sem tudott maradéktalanul eleget tenni. Az anyagi források hiánya is akadály a foglalkozások, programok gazdagításának.

Összegzés

A kutatás átfogó jelleggel tekintette át a női börtönnépességre vonatkozó jellegzetességeket, azzal a céllal, hogy feltérképezze a korrekcióra szoruló területeket. A mintavétel értékét ugyanakkor csökkenteni, hogy rendkívül kis számú mintára korlátozódott, hiszen a személyi és tárgyi

feltételek nem tették lehetővé a nagyobb volument.

A három, általunk vizsgált büntetés-végrehajtási intézet eltérő adottságokkal, személyi, tárgyi, infrastrukturális háttérrel rendelkezik. Az eltérő körülmények kihatnak az elítéltek helyzetére, lelkiállapotára, börtöntűrő képességére, befolyásolják a büntetési célok megvalósulását. A szűkös férőhely fokozhatja a súrlódásokat az elítéltek között, de akadályát képezheti az elítéltek megfelelő csoportosításának is.

A higiénés feltételek valamint az általános egészségügyi ellátás körülményei kielégítőek. Nem így a szakorvosi vizsgálatok megszervezése – a kérőlap-rendszer lassúsága és az elítéltek szállításának nehézségei miatt.

Az interjúba bevont elítéltek véleménye szerint a börtönéletet leginkább a család hiánya, a bezártság és a cellatársakhoz való alkalmazkodás nehezíti meg. Nem elhanyagolhatók ugyanakkor a kapcsolattartási gondok sem, melyek egyik oka elsősorban a női büntetés-végrehajtási intézetek kis számában keresendő. A rangsorban a privát szféra hiánya, majd a börtönkoszt minősége következik. *Megjegyezni kívánjuk, hogy az interjúk több kérdésben is az elítéltek szubjektív véleményét tükrözik,*

azok valóság-tartalmát nem minden esetben tudtuk ellenőrizni.

Az 1900-as évek elején, illetve derekán épült büntetés-végrehajtási intézetek megértek a modernizálásra. Ez a munka el is kezdődött, bár akadozó és elégtelen finanszírozással. Az épületek állapota mellett az elítéltek elhelyezésének körülményei is változtatásra szorulnak. A jelen helyzetben a sportolás, illetve egyáltalán a szabadlevegőn mozgás-igényei sem oldhatók meg mindenütt kielégítően. A hiányzó tárgyi feltételeken túl, a meglévő tárgyi feltételek, az infrastruktúra igénybe vételét is hátrányosan befolyásolják a nem kielégítő személyi feltételek (elsősorban a létszámhiány).

Végezetül megjegyezni kívánjuk, hogy az interjúk felvételénél a büntetés-végrehajtási intézetek parancsnoksága és személyzete részéről igen sok segítséget kaptunk. Nemcsak az interjú-alanyok kiválasztása terén tanúsított készséges hozzáállásért, hanem az intézetek megtekintésének lehetővé tételéért és részletekbe menő bemutatásáért is köszönetet kell mondanunk.

Dr. Fehér Lenke – Dr. Parti Katalin